

E. Mülkibayeva¹, L. Aliyeva², F. Tulendiyeva²

¹Doktora Öğrencisi, Ordu Üniversitesi, Ordu, Türkiye
(e-mail: elmira.mulhibaeva@ayu.edu.kz)

²Okutman, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan,
Kazakistan (e-mail: lyazzat.aliyeva@ayu.edu.kz)

²Okutman, Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkistan,
Kazakistan (e-mail: farida.tulendiyeva@ayu.edu.kz)

Türk Dilinde “Eşik” Kelimesinin Leksikal-Semantik Analizi

Bu çalışmada “eşik” sözcüğünün kökeni ve Türk dilinin tarihi dönemlerine ait durumu incelenerek çağdaş Türk lehçelerindeki kullanımları, çeşitli sözlük ve eserler üzerinden taranıp araştırılmış, elde edilen veriler üzerinden leksik ve semantik analizler yapılmıştır. Araştırmalara göre eşik kelimesinin kökeninin eşü- /işi- ‘örtmek, kapatmak’ fiil kökü ve -k fiilden isim yapma ekinden oluştuğu düşünülmektedir. Kelimenin tarihsel ve çağdaş süreçlerindeki eşig, ışık, ijik, esik, izik biçimlerinin üzerinde durularak, kelimenin mecazi anlamları, deyim ve atasözlerdeki kullanımları da değerlendirilmiştir. Eşik sözcüğünün “kapı girişi, kapı boşluğunun alt kısmında bulunan basamak” gibi anlamının yanında “başlangıç yeri, başlangıç noktası, başlangıç noktasına yakın bir yer” gibi anlamları da mevcuttur. Aynı zamanda, coğrafyada, müzikte, psikolojide de karşılığı olan bir kelime olan eşik, bir konumdan, noktadan, süreçten, bir başka konuma, noktaya, sürece geçişi ifade ederek Türk kültüründe önemli bir yer tutmaktadır. Günümüzde hâlâ eski inançlara göre: eşikte durulmaz, kapı eşiğinde oturulmaz; kapı eşiğinde şeytan bulunur, yağmur yağarken kapı eşiğinde oturmak günahtır ifadeleri yaşamaktadır. Eşik sadece geçiş için kullanılan ve bir an önce terk edilmesi gereken bir yer olarak sayılmaktadır.

Anahtar kelimeler: eşik, tarihi Türk lehçeleri, kapı girişi, çağdaş Türk lehçeleri, leksik birim, semantik.

E. Mulkibayeva¹, L. Aliyeva², F. Tulendiyeva³

¹PhD student at Ordu University, Turkey, Ordu (e-mail: elmira.mulhibaeva@ayu.edu.kz)

²Teacher of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan,
Turkestan (e-mail: lyazzat.aliyeva@ayu.edu.kz)

³Teacher of Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Kazakhstan,
Turkestan (e-mail: farida.tulendiyeva@ayu.edu.kz)

Lexical-Semantic Analysis of the Word “Eşik” (Threshold) in Turkish Language

The article analyzes lexical and semantic aspects of the word “eşik” (threshold) and its lexical state in the Turkic language, as well as its use in modern Turkic dialects according to data from various dictionaries and artifacts. According to the research, the origin of the word “eşik” is formed from the verb root eşü- /işi (close) and the suffix -k. The forms eşig, ışık, ijik, esik, izik in historical and modern speech processes, the metaphorical

E. Mülkibayeva, L. Aliyeva, F. Tulendiyeva. Türk Dilinde “Eşik” Kelimesinin

meaning of the word, idioms and their use in proverbs and sayings are considered. The word “eşik” (threshold), along with meanings like “entrance, door threshold”, also has alternative meanings such as “starting place, starting point, initiative”. In addition, the word “eşik” (threshold), which is used in geography, music, and psychology, occupies a critical place in the culture of Turkic traditions in general, giving the meaning of the transition from one position, point, process, to another position, point, and trends. There are still such superstitious phrases as you should not stand on the threshold, you must not sit on the threshold of the door; the devil is sitting on the threshold, it is a sin to sit on the threshold during the rain. A threshold is considered to be a place that should only be used for passage and that should be left immediately if possible.

Key words: threshold, historical Turkish dialects, gate entrance, contemporary Turkish dialects, lexical unit, semantics

Dil, bir milletin geçmişini ve bugünü birleştiren bir köprüdür. Bu köprü ne kadar sağlam olursa o dili konuşan millet de o kadar var olabilir. Her toplumun yaşayış ve düşünüş biçimleri, sosyo-kültürel yapısı zaman içerisinde savaş, göç, doğal afetler gibi nedenlerden dolayı farklılaşmalar gösterebilir. Bu farklılaşmalara bağlı olarak kullandığı araç-gereçlerde ve dilde de anlam yönünden değişimler olmaktadır.

Dilbiliminin en önemli çalışma alanlarından biri “kavram” alanıdır. *Kavram* (Gösterge) çevremizdeki nesne ve durumların zihnimizde uyandırdıkları çağrışımlardır. Dilbiliminde leksik yapı kelime varlığını, semantik yapı ise kelime anlamını bildirmektedir. Genel olarak kelime anlamını, onun eski ve yeni türlerinin anlam bakımından değişme yollarının incelenmesi, kelimelerin sadece kalıplaşmış şekillerinin değil, sözcüklerin tarihî gelişiminin ve anlam değişimlerinin de araştırılması gerekmektedir.

Bir kelimenin semantik analizinde ilk adım kelimenin kökünü bulmaktır. Etimoloji bir kelimenin gelişme sürecini izler, yani bir sözcüğün kökenini, dile ne zaman girdiğini, ne gibi değişiklikler geçirdiğini incelemektedir. Bu çalışmada “eşik” sözcüğünün kökeni ve Türk dilinin tarihi dönemlerine ait durumu incelenerek, çağdaş lehçelerdeki kullanımları çeşitli sözlük ve eserler üzerinden taranarak araştırılmıştır. Kelimenin tarihsel süreçlerindeki *eşig*, *işik*, *ijik*, *esik*, *izik* biçimlerinin üzerinde durularak, fonetik yapısı da değerlendirilecektir.

Eşik, Türkçe’de genellikle mekân olarak evin dış kapısının altında bulunan küçük basamak olarak adlandırılabilir. Bu basamak, evi dış mekânla iç mekâna bağlayan bir nevi küçük, dar ve çok az yükseltisi olan bir araçtır.

I. Eski Türkçe “Eşik” Kelimesinin Kökeni Hakkında

Türkçe Sözlük’te *eşik* sözcüğü için: 1. isim. Kapı boşluğunun altında bulunan alçak basamak: “Sofaya açılan kapının eşiğine gelmişti.” – Tarık Buğra. 2. İsim. Kapı ağzında basamağın konulabileceği yer: “Adımlarını eşikten atarken saraydan ne vakit ve ne duygularla çıkacaklarını kendileri de bilmiyorlardı.” – Ruşen Eşref Ünaydın. 3. İsim, mecaz. Başlangıç yeri, başlangıç noktası, yakını: Dünya yeni bir ekonomik bunalımın eşliğinde. 4. İsim, coğrafya. Karalar üzerinde veya deniz diplerinde birbirine komşu iki çukurluğu ayıran tümsek biçiminde, üzeri çoğu kez düz kabartılar. 5. İsim, müzik. Telli çalgılarda üzerine tellerin bindiği köprü. 6. İsim, ruh bilimi. Bir tepkinin başlamasında, ortaya çıkmasında etkili olan ruhsal, fizyolojik nokta.” gibi birkaç mecazi ve yan anlamları verilmektedir. Yukarıda verilen kelimenin temel anlamıyla edindiği yan anlamlarının toplamı o kelimenin anlam alanını oluşturur. *Eşik*, sözlükte döşemede kapı boşluğunun alt tarafına gelen kısım ve burayı soğuktan, dış etkilerden korumak için kapı eni uzunluğunda yerleştirilen taş veya tahtadan, yüksekliği çok az çıkıntı, söve anlamında kullanılır [1, s. 120].

Anlam genişlemesiyle kapı anlamında da kullanılan *eşik* kavramı, mecaz olarak ise isim tamlamasının ikinci ögesi olarak başlangıç, başlama zamanı; isim tamlamasının ikinci ögesi olarak geçiş yeri, giriş yeri, giriş sınırı, hemen yakını anlamlarına gelir.

Eşik sözcüğüyle ilgili çeşitli etimolojik tahliller incelendiğinde:

W. Radloff’un “*Versuch Worterbuches Der Türk –Dialecte*” adlı çalışmasında *eşik* kelimesi ишїк (ışık) [Tar.Kas.Tob.] = äşik: ‘kapı’ anlamındadır ишїк алды (ışık aldı): “kapının önü, avlu.” kavramında isim tamlaması olarak verilmiş. ишїк алды (kapı önü), ишїк алдының (kapı önünün), ишїк алдына (kapı önüne), ишїк алдыны (kapı önünü), ишїк алдыдан (kapı önünden) gibi isim durum ekleriyle çekimlenmiş şekilleri verilmiştir. ишїктән кирди (kapıdan girdi), ишїккә чыкты (kapının önüne çıktı), ишїк јусаклы (kapı kilitli), ишїккә kak! Ачсынлар! (Kapıyı çal! Açsınlar!) şeklinde de örnekler verilmiştir. Агыса ишїклї (kapısı olan) = ишїклїк [2, s. 80].

Clauson, kelimenin kökeni hakkında herhangi bir açıklama yapmamış yalnızca *threshold* ‘eşik’, Kuzey-Batı grubundaki lehçelerde (NE.) -ş- (-j-, -z-) gibi farklı şekillerde ve bazen ‘kapı’ anlamında kullanıldığını kaydetmiştir [3, s. 260].

Sevortyan, *ışık* kelimesinin anlamına “*Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*” adlı çalışmasında geniş bir yer ayırmıştır: 1. Kapı; avlu kapısı; kuzu kapı; kapı kirişi; kapı sövesi. 2. Astrolojide üç harfliler ve

kapısı, eşiği; 3. Kulübe yapısını örten; perde, örtü; 4. Giriş; 5. Eşik (kapının); keman, mandolin müzik aletleri için altlık; 6. Dışarı, dışarıdaki alan; kapı önünde olan; oda dışında, gökyüzü altında; evin dışarı/dış kısmı; herhangi bir nesnenin dışarı/dış tarafı; serbest alan/alan; 7. Ev; saray; 8. Kapı boşluğu; delik/boşluk; ayın inine giriş, mağara; 9. İki kapı arasındaki geçit; 10. Kütük; 11. Yabancı.” olarak vermiştir. Kökeni için de şunları söylemiştir: işi- “ağzı açık kal-, iyice kapanma-, sıkı olmadan kapan- “fiiline dayandırır [4, s. 396 – 398].

Tuncer Gülensoy’un “*Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*”nde *eşik* kelimesi şu şekilde açıklanmıştır: Kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak. Fakat Kırgız, Kazak, Kırım Tatar ve Başkurt Türkçelerinde bu kelime *eşik*=*kapı* demektir. Eserde ayrıca diğer lehçelerdeki fonetik şekillerinden de bahsedilmiştir: ~eşik (Az., KKlp., Kırg., Özb.); esik (Nog., Kzk.); i: şik (Trkm.); işek (TatK., Blk.); äşäk (Hlç.), i: şük (Hlç), ejik (Tuv.), izik (Hak.), aläk (Çuv.) [-ş > -l- olmuştur] E > (i, i, a, ä) Ş > (s, l, z, j) İ (>i, ä) K. Karş. =eşik ‘bürgü, örtü’(EUTS, 77., DLT).(eşü-‘örtmek, bürümek’) [5, s. 344].

II. Eski Türkçe “Eşik” Kelimesinin Tarihi Türk Lehçelerindeki Görünümü

a. Köktürkçede “Eşik”

Ahmet Bican Ercilasun’un *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları* adlı eserinde *eşik* kelimesinin ‘eşik’ olarak Kül Tegin Yazıtı Güney cephesinin 6. satırında ve Bilge Kağan Yazıtı Kuzey cephesinin 4. satırında geçtiğine dair bilgi verilmiştir.

Örn. *Eşik*: eşik anlamında kullanılmıştır.*eşik+işe*: *ebişe eşikişe* [6, KT G6, BK K4]

b. Eski Uygurcada “Eşik”

Eski Uygur Türkçesi Sözcükleri eserinde *eşik* ‘eşik’ olarak geçmektedir. Anlamı da ‘örtü’ olarak verilmiş. *e. töşek* [7, s. 344].

c. Karahanlı Türkçesinde “Eşik”

Karahanlı Türkçesi döneminde *eşik* kelimesi e/äşik/işik gibi farklı şekillerde, ama bazı örneklerde “kapı” ve bazılarında “eşik” anlamında kullanılmaktadır. Bu duruma dönemin eserlerinde rastlanmaktadır.

Mahmud Kaşgari’nin *Dîvânü Lûgati’t-Türk* adlı eserinde *eşik* ve *kapı* anlamında da kullanılmış. Örn.1. Ermemüğe eşik art bolur (tembele kapı=eşik dağ beli (geçidi) olur.) [8, Cl. s.14, s. 42 – 45]. 2. eşiklik: eşiklik yığaç; eşik yapmak için hazırlanan ağaç. Ayrıca bu eserde “eşik” şeklinden başka “eşik” fonetik varyantı da verilmiştir. Bu kelimenin anlamı” *1. Eşik*:

Eşük bürgü, örtü, üste giyinilen, bürünülen her nesne” olarak açıklanmıştır. Bununla birlikte bu kelimenin farklı anlamları da verilmiştir:

2. *Eşük*: Eşük büyüklerin ölümünde mezarları üstüne serilmek üzere gönderilen ipek kumaş; bu kumaş sonra parçalanarak fakirlere dağıtılır.

3. *Eşüklig*: Eşüklig bürgülük kumaş sahibi.

4. *Eşüklik*: Eşüklik barçın bürgü yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş.

Ayrıca eserde “eşü-“ fiili “örtmek, bürümek” anlamında kullanılmıştır. Onunla birlikte “eşülmek” örtülmek, örtünmek” şekilleri de bulunmaktadır. Bu kelimenin “a” ünlüsü ile başlayan varyantı da vardır. Örn.: *Aşulmak*: örtülmek, örtünmek [8, s. 197]. > e şülmek [7, s. 253; s.254].

Hoca Ahmed Yesevi'nin “*Divan-ı Hikmet*” adlı eserinde *eşik* sözcüğü ‘kapı’ anlamında ve üç kez kullanılmıştır: Örn. 1. *Ağzını açıb her eşikge meni sürdi*. (Ağzını açıp her kapıya beni sürdü) [9, s. 2070].

2. *Suflı bolub nefis için her dem eşikge bakasen* (Sufi olup her kapıya bakarsın.) [9, s. 4319].

3. *Añdın sonra cânân bakıb eşik actı* (Ondan sonra Sevgili bakıp kapıyı açtı) [9, s. 4669].

Yusuf Has Hâcib'in “Kutadgu Bilig” eserinde ise söz konusu olan eşik kelimesi “işik” olarak ve günümüz Türkçesindeki gibi “*eşik*” anlamında verilmiştir. Örn. 1. *kaşu sığnu keldi tiledi köşik, kaşu keldi öpti iligke işik*. (kimi gelip ona sığındı, ondan himaye diledi kimi de gelip onun eşiğini öptü) [10, s. 451].

2. *Biligsizke törde orun bolsa kör, bu tör elke sandı işig buldı tör*. (Bilgisiz baş-köşede yer bulursa, baş-köşe eşik sayılır.) [10, s. 271].

3. *Kalı bilgeke tegse elde orun, ol el boldı törde takı ked burun* (Eğer bir âlime eşikte bir yer isabet ederse, o eşik baş-köşeden daha iyi ve yüksek olur.) [10, s. 273].

4. *Bağırsak tapuğçı işik yastanur, tiledükte tutçı kapuğda-turur* (Sâdık hizmetkâr eşigi yastık yapar ve her istenildiği zaman kapıda hazır bulunur.) [10, s. 2937].

5. *Til arslan turur kür işikte yatur, ayâ evlig er sak başıñnı yeyür* (Dil arslandır, bak, eşikte yatar; ey ev sahibi, dikkat et, senin başını yer) [10, s. 171].

ç. Batı Türkçesinde “Eşik”

d. **Eski Oğuzcada “Eşik”**. Eski Oğuzca dönemine ait MT’de işik biçiminde ‘eşik, kapu basamağı’, FN’de eşik (~eşig) biçiminde ‘eşik, (kapı)

eşiği' FN'de 'kapı boşluğunun altında bulunan alçak basamak' olarak geçer.

e. Osmanlıcada “Eşik”

Kâmûs-i Türkî'de “eşik” kelimesine ‘ezilmiş yer, kuyu, dergâh, bârgâh, derbâr, bâb-ı devlet, âsitane, kapı asitânı, atebe, atebât, kapı evi çerçevesinin başlığı ve basamağı anlamları verilmiştir. Bunun yanında “alt eşik, üst eşik: Kapının taşra tarafı, hâric-i dâr. eşiğe çıkmak; taşra gitmek; eşik ağacı; tarkaz; eşik ağası; Türkistan'da kapıcı başı, kapı ağası, hacip, teşrifatçı; evde eşikte; hariç ve dahil; saz eşiği; tellerini bindirdikleri köprücük” gibi yan anlamları da bulunmaktadır [11, s. 43 – 44].

f. Doğu Türkçesinde “Eşik”

g. Harezmi-Altınordu Türkçesi

Kelime, bu döneme ait olan NF'de *eşik* biçiminde 'kapı' {< *bular qapugda, eşikde tavaqquf qıldılar gazabları birle* ' anlamıyla kayıtlıdır. *Eşik kaq-*: kapı çalmak, kapı vurmak. eşik ur-: kapı çalmak, kapı vurmak. Ayrıca *eşikci*: “kapıcı, krş. işikçi” kelimesi de vardır [12, s. 109].

h. Çağatay Türkçesinde “Eşik”

Çağatay Türkçesine ait olan *Abuşka Lugati*'nde *eşik* kelimesi *işik* olarak verilerek, onun kapı manasında olduğu belirtilmiştir. Ayrıca kelimenin Arapça karşılığı da verilmiştir [13].

Söz konusu olan kelime *Nevâdirü's-Şebâb*'da şu mısralarda geçmektedir: *Her işikdin azm kilsam guyige bağıg durur// Başım ve ol asitan durta açılğay bir işik* (Yanına varmak için ne zaman davrandım ise kapıyı bağı buldum) [14].

Suat Ünlü'nün *Çağatayca Sözlüğü*'nde *eşik* kelimesinin *eşig/eşik/işik* olarak farklı fonetik varyantlarda da verilmiştir: *eşig/eşik/işik*: “eşik, kapı (1), kadag, paşine, asitan, asitane, astan, astane (1), kapug, kapuk, kapı, bab (1), bosaka, bosaga, bosuga, busaga, turlık der. (1) medhal, dervaze, ebergine, kiryas (1), kapuk, mahrec, narvan (3). Ayrıca sözlükte bu kelimeden türeyip “kapıcı” anlamını taşımakta olan *eşikçi* kelimesi bulunmaktadır [15, s. 125].

ı. Kuzey Türkçesinde “Eşik”

i. Kuman Kıpçakçasında “Eşik”

Kuman Lehçesi Sözlüğü'nde *eşik* 'kapı' anlamında verilmiştir [16].

Kumuk Türkçesinde eşik 'kapı'; *eşik kirit* 'kapı kilidi'; *eşikni açmaq* 'kapıyı açmak' gibi anlamlarda da kullanılmaktadır. Türk dili tarihi açısından, özellikle Kuzey-Batı Türk lehçeleri ve Kıpçakça araştırmaları için paha biçilmez bir hazine değerinde olan *Codex Cumanicus* adlı eserde de eşik kelimesi “kapı” anlamında geçmektedir [17, s. 69; s. 151].

j. Memlük Kıpçakçasında “Eşik”

Memlük Kıpçakçası dönemine ait Seyfi Sarâyi'nin *Gülistan Tercümesi* adlı eserinde:

Ya anga sözlegil tik oltursun ya işik aç revan çıkıp kiteyim

İşik bağlap oturma ol sebeb-den, gibi mısralarında geçmekte ve ikisinde de “kapı” anlamında kullanılmaktadır [18, s. 125].

III. Eski Türkçe “Eşik” Kelimesinin Çağdaş Türk Lehçelerindeki Görünümü

a. Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde “Eşik”

Oğuz grubu lehçelerinde *eşik* kelimesi daha çok ‘kapı boşluğunun altında bulunan alçak basamak’ anlamındadır. Azerbaycan Türkçesi’nde “*eşik*” kelimesinin karşılığı “eşik, kândar, astana”dır. Azerbaycan’da yabancı eve, evin dışında olanlara da *eşik* denilir [19].

Türkmen Türkçesinde de “*eşik*” kelimesine “bosaga” (kapının eşik bölümündeki tahta; bir şeyin, olayın başlangıcı) anlamlarında kullanılmaktadır [20, 105].

b. Karluk Grubu Türk Lehçelerinde “Eşik”

Karluk Grubu lehçelerindeki *kapı* kelimesi Özbek Türkçesinde busaga ‘bosaga’ [21, s. 165]; arka ‘tepesi yarım daire şeklinde salınan kapı, ark’ [21, 54]; *eşik* ‘ev, oda, bina ya da avlunun kapısı; kapı’; Mihmân kelar eşikdan, rizki kelar teşikdan (misafir gelir kapıdan rızkı gelir delikten (beklenmeyen bir yerden); eşikça ‘küçük kapı’ [22, s. 425]. Farsça’dan geçen darbâza (darvâza) ‘büyük giriş kapısı’, tahta darbâza ‘ahşap kapı’, temir darboza ‘demir kapı’ [21, s. 209]. Farsçadan alıntı *âstana* ‘kapı, pencere çerçevesinin altındaki geniş ağaç; binaya, avluya girişteki yere koyulan genişçe ağaç, tahta’; *baland âstana* ‘büyük eşik’; *üy âstanasi* ‘ev eşiği’ [21, s. 547].

Uygur Türkçesinde bosuga ‘eşik’ [23, CI. s. 48]; astana ‘eşik’ [23, s. 95]. *egme işik* ‘süslü işlenmiş kapı’ [23, CI. s. 288]; *egün* ‘üstü oyma süslü ahşap kapı’ [23, CI. s. 288].

eşik “eşik” (ED, 260a) < ÇUy. işik “1. Kapı; 2. Bir amaca ulaşmak veya bir yere varmak için yol açılan yer”. Clauson *eşik* sözünün “eşik” anlamının yanısıra bazen “kapı” anlamında da kullanıldığının altına çizer. Ayrıca sözcüğün tarihi dönemlerdeki anlamlarını örnekleriyle birlikte açıklar. (ED, 260 a). eşik sözü Karahanlı Türkçesi, Harezmi-Kıpçak dönemi ve Çağatayca dönemlerinde “eşik” anlamının yanısıra “kapı” anlamında da kullanılmaya başlamışken Çağdaş Uygurca baştaki é sesi “i” olmuş -işik - ve sadece “kapı” anlamında kullanılmaktadır: “*eşik*” için ise Moğolca’dan giren bosuga ~ bosuq (dial.) < Moğ. bosuga sözü vardır. Bu örnekte

sözcüğün kendinden önceki dönemlere göre anlam daralmasına uğradığı görülmektedir. Örn. *Öyniñ işiki; hoyliniñ işiki; işikniñ bosuğisi; işikniñ qaniti; meripet işiki*

a. Kıpçak Grubu Türk Lehçelerinde “Eşik”

Başkurt Türkçesinde “*işek*” ‘ev, bina ve diğer yapıların kapısı’; *asamay işek* birbirine karşı olan kapılar’; *öy işege* ‘ev kapısı’; *urta işek* ‘orta kapı’ [24, s. 416].

Ufuk Tavkul’un *Qaraçay-Malkar-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*’nde [25, s. 513]. eşik ‘kapı’ [15, 196]; kabak eşik ‘dış kapı’; tış eşik ‘dış kapı’ [25, s. 397]; taşa eşik ‘gizli kapı’ [15, s. 382], (taşa – sırt), eşik allı ‘avlu, kapı önü’; eşik kılıç ‘kapı sürgüsü, kilit’ gibi isim ve sıfat tamlamaları; eşikni et-: ‘kapıyı kapat-’ [25, s. 196]; eşikge çık-‘ tuvalete git-‘; eşigin cab- ‘felakete uğratmak, öldürmek’ gibi fiillerle yapılan ifadeler yer verilmiştir.

Karay Türkçesinde Leh dilinden alıntı *odverya* ‘kapı, kapı sövesi’. Karakalpak Türkçesinde esik ‘çadır girişi ve kapısı’ anlamındadır [26, s. 424].

Kırım-Tatar Türkçesinde “eşik, kapı eşiği” kelimesine “bosağa”, Örn.: bosağan altından olsa da, kene kunün komşuna tüşe. (eşiğin altından da olsa günün yine de komşuna düşer’) [27, s. 352].

Kırgız Türkçesinde *eşikçe* ‘küçük kapı; kapak’; *eşik* ‘kapı ağzı; kapı’ Kazak Türkçesinde *esik* “kapı eşiği” kelimesinin karşılığı “tabaldırık, bosağa”dır [28, s. 508].

Kazakça’daki *esik* kelimesi ise Türkçe’de ‘kapı’ anlamındadır [29, s. 146]. Kazak Türkçesinde darbaza ‘dış kapı, avluya giriş kapı’ [29, s. 119]. Esik ‘kapı’ [29, s. 146]. *kaşpa* ‘dış kapı, kale kapısı’ [29, s. 277]; *kaşırma* ‘çift kanatlı kapı, çatal kapı’ [29, s. 288]. *tabaldırık* ‘eşik, kapı eşiği’ [29, s. 508] manalarına gelir.

ç. Sibirya Grubu Türk Lehçelerinde “Eşik”

Altay Türkçesinde *ejik* ‘kapı boşluğu, kapı’, *eşik* ‘aan boruoga, boruok’; kapı ‘aan’. Moğolcadan alıntı *kaalga* ‘çadırın iki parçalı ağaç kapısı’ [30, s. 81–143].

Hakas Türkçesinde “eşik” kelimesine “izik” kelimesi kullanılır. Anlamı da ‘kapı’ olarak geçmektedir [31].

Şor Türkçesinde *ejik* ‘kapı’, *ajılıg ejig* ‘açık kapı’; *pozaga* ‘eşik, kapı boşluğunun alt yanında bulunan alçak basamak’ [32, s. 83].

Teleüt Türkçesinde *kaalga* ‘kapı’; *pozogo* ‘eşik’ anlamındadır [33, s. 43 – 89]; Tuva Türkçesinde *ejik* ‘kapı’; *ergin* ‘eşik’; *haalga* ‘kapı, bahçe kapısı’ [34, s. 40 – 48]; Urum Türkçesinde *hanatçih* ‘küçük kapı’, *hapu* (kapu, kapü, hapı) ‘kapı, avlu’dur [35, s. 523];

4. Eski Türkçe “Eşik” Kelimesinin Türkiye Türkçesi Ağzlarındaki Görünümü

Derleme Sözlüğü’nde eşik kelimesinin birkaç anlamı verilmektedir;;

1. eşik (V) -1] “Odun kesmek için kullanılan üç ya da dört ayaklı sehpa.” Alaeddin *Acıpayam – Denizli.
2. [eşik (IV)] “Elma, armut gibi meyvelerin yenildikten sonra kalan çekirdekli kısmı.” Yassiören *Senirkent – Isparta, Çerçin – Burdur.
3. eşik (I) Taneleri alınmış mısır sapı, koçan. Eber *Dinar – Afyon. Gönen – Isparta, Kızılkaya *Bucak, Güney, Çuvallı *Yeşilova, Karamanlı *Tefenni, -Burdur, Gölcük *Çameli, Kelekçi *Acıpayam – Denizli.
4. eşik (II) 1. Etraf, çevre. Karakoyunlu *İğdır – Kars.
eşik (II) 2. Dış, dışarı. *İğdır – Kars*Erciş – Van*Bulanık – Muş
eşik (III) Ayakkabı ökçesi. Bozan – Eskişehir
eşik (IV) [-> eşek (I) -2]
eşik (V)1. [-> eşek (I) -1]
eşik (V) 2. Merdiven. Tutmaç – Sivas*Çubuk – Ankara – Niğde [36, s. 5]

5. Tespit ve Değerlendirmeler

Anlam alanı olarak eşik kavramı, Türk halk kültüründe, özellikle dinî-tasavvufî halk edebiyatında, şu anlamlarda kullanılır: Tasavvufta ve genelde doğulu kavimlerde eşğin bir kutsiyeti vardır. Ulu kişilerin ululuğunu anlatmak için oturdukları evlerin eşiklerinin ululuğundan söz edilir. Eşik mahviyeti simgeler. Müridin, şeyhin kapısının eşğini öpmesine eşğe baş koyma denir. Örn.1. Aldım himmetimi geçtim zulmeti/ Kestim zünnârı şeyh eşğinde; 2. ‘Yûnus el hak dildâra müştak/ Eriştim aşka şeyh eşğinde. Eşik, mecazdan hakikate geçilmesini sağlayan veya hücrede oturan mürşide, o vasıtayla Hakk’a ermeyi temin eden önemli bir yerdir. Bunun için değerli sayılır. Eşğe baş koymak bir bağlılık ifadesidir. Eşğe basılmaz, eşik öpülür.

Türk halk kültüründe önemli yere sahip olan *eşik* kavramı atasözler ve deyimlerde de yer bulur. “Gelin eşikte oğlan beşikte” atasözü, bir eve gelin gelir gelmez, çocuğu da beşikte saymak ve bebek hazırlıklarına başlamak gerekir anlamına gelir. *Eşik* kavramı deyimlerde şu anlamlarıyla kullanılır. Eşik gibi ayaklar altında: tevazu bildiren bir söyleyiş“; Eşğine çıkmak deyimini “yanına varmak”; “eşğine yüz sürmek/ öpmek” birine büyük bir saygı ve alçak gönüllükle yalvarmak; bir dilekte bulunmak için birinin karşısında saygıyla eğilmek: İşverenine eşğine yüz sürüp iş istedi. “Eşğini aşındırmak” bir işi yaptırmak için birinin yanına bezdirecek kadar çok gidip gelmek: Borçlular alacakları için kaç günden beri eşğini aşındırıp duruyorlar [37].

Ayrıca, yeni gelin olmuş kızların bekleme yeri olan eşik, türkülere de konu olmuştur:

Ağlaya ağlaya giderim diyor
Ayağı eşikten dışarda gelin
Gönlünü bağlamış dostu gidiyor
Ayağı eşikten dışarda gelin.

Sonuç

Kazak dilbilimci Ahanov'un ifade ettiğine göre kelimelerin anlamlarındaki değişimler, dil içi ve dil dışı tesirlerin sonucunda gerçekleşir [38, s. 106 – 108]. Bir dili oluşturan kelimeler, canlı birer organizma gibi dilin kendi içindeki yeni gereksinimlerin neticesinde doğarlar, gelişirler ve ölürlür. Eşik sözcüğü de bu aşamaları çeşitli yönlerde yaşamış kelimelerden biridir. Ancak günümüzde bu kelime, çeşitli zamanlarda yaşanan iç göçler, yerli unsurlarla/alt tabakalarla karışmalar, nüfus hareketleri ile fonetik değişikliklere uğrasa da Türk lehçelerinde yaşamaya devam etmektedir. Kelimenin anlamında bir kaybolma durumu söz konusu değildir.

Fonetik değişimler: Eşik kelimesinin kökenini < eşü-/ işü -'örtmek' fiil kökü ve -k fiilden isim yapma ekiyle oluştuğunu düşünülmektedir. Farklı dönemlerde ve lehçelerde E > (i:, i, a, ä) Ş >(s, l, z, j) İ (>i, ä) K (<g) gibi fonetik farklılıklar görebiliriz. ~eşik (Az., KKlp., Kırg., Özb.); esik (Nog., Kzk.); i:şik (Trkm.); işek (TatK., Blk.); äşäk (Hlç.), i:şük (Hlç), ejik (Tuv.), izik (Hak.), aläk (Çuv.) [-ş > - l- olmuştur] E > (i:, i, a, ä) Ş >(s, l, z, j) İ (>i, ä) K. Karş.=eşük "bürgü, örtü" (EUTS, 77., DLT). (eşü-"örtmek,bürümek)

Semantik açıdan ise *eşik* kelimesi Türkçenin tarihi süreçlerinde çeşitli anlamlar kazanmıştır.Türkologlar tarafından yapılan incelemelere göre ilk başta günümüz Türkçesindeki gibi *eşik* ve *kapı* anlamlarını da taşımıştır. Karahanlı Türkçesi dönemine ait Mahmud Kaşgari'nin *Dîvânü Lûgati't-Türk* adlı eserinde *eşik* ve *kapı* anlamında da kullanılmış olabilir. Ayrıca bu eserde bu kelimenin anlamı" 1. Eşük: Eşük bürgü, örtü, üste giyinilen, bürünülen her nesne" olarak açıklanmıştır. Bununla birlikte bu kelimenin farklı anlamları da verilmiştir: 2. Eşük: Eşük büyüklerin ölümünde mezarları üstüne serilmek üzere gönderilen ipek kumaş; bu kumaş sonra parçalanarak fakirlere dağıtılır. 3. Eşüklig: Eşüklig bürgülük kumaş sahibi. 4. Eşüklük: Eşüklük barçın bürgu yapılmak için hazırlanmış olan ipekli kumaş.

Diğer Türk Lehçelerinde hem eşik, hem de kapı manaları tespit edilmiştir. Günümüz Özbekçesinde “eşikka çıkmak” dışarı çıkmak, lavaboya gitmek gibi anlamları da mevcuttur.

Bugün standart Türkiye Türkçesinde kapı ve eşik kelimelerinin birbirinden ayrı ve farklı anlamda kullanıldığını kapı eşiğinde oturulmaz; kapı eşiğinde şeytan bulunur, yağmur yağarken kapı eşiğinde oturmak günahdır, kapı eşiğinde oturulmaz, insan bekâr kalır ya da uğursuzluğa uğrar gibi çeşitli halk inanışlarının belki de eski Türk inanç sisteminde yer alan, evin koruyucu iyelerinin eşikte durduğu ve onları incitmemek gerektiği inancına bağlı olarak yaşatıldığını görüyoruz.

Ayrıca Türkiye'de *Derleme Sözlüğü*'nde eşik kelimesinin yukarıdaki anlamlarından farklı birkaç anlamı daha verilmektedir [36, s. 5]. Kelimenin bu manaları çalışmanın dışında tutulmuştur.

Kısaltmalar

DS: *Derleme Sözlüğü*

ETT: *Eski Türkiye Türkçesi, Gramer-Metin-Sözlük*

FN: *Fazilet-Nâme*

KT: *Kamus-ı Türki*

MT: *Sadrüddin Geyhoğlu Marzubân-nâme Tercümesi*

TS: *Türkçe Sözlük*

KAYNAKÇA

1. *Türkçe Sözlük*, TDK yayınları, Ankara, 2005.
2. Radloff, Wilhelm, *Versuch eines Wörterbuches der Turk Dialekte*, Opit Slovarya, 1960.
3. Clouston, Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, London, Oxford University Press, 1972.
4. Sevortyan, E. V., *Etimologičeskiy Slovar Tyurkskih Yazıkov*, Moskova, 1980.
5. Gülensoy, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2007.
6. Ercilasun, A. B., *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2016.
7. Caferoğlu, Ahmet, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 1991.
8. Atalay, Besim, *Kaşgarlı Mahmud, Divanü Lügati't-Türk I*, Ankara, TDK Yay., 1939.
9. Zeybek, Namık Kemal, *Hoca Ahmet Yesevi ve Hikmetler*, İstanbul, İlgi Kültür Sanat Yay., 2010.
10. Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig - İndeks*, (Haz.: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce), İstanbul, 1979.
11. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, “İkdâm” Matbaası, İstanbul 1317. Tıpkıbasımı: Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türki*, 3. baskı, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.
12. Ata, Aysu, *Nehcü'l-Ferâdis, Uştmalarning Açıq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu) III Dizin-Sözlük*, TDK yayınları, Ankara, 1998.

E. Mülkibayeva, L. Aliyeva, F. Tulendiyeva. Türk Dilinde «Eşik» Kelimesinin

13. *Abuşka Lûgati veya Çağatay Sözlüğü*, (Haz.: Besim Atalay), Ayyıldız matbaası, Ankara, 1970.
14. Karaörs, Metin, *Ali Şir Nevai - Nevaridü'ş-Şebab*, Ankara: TDK Yay, 2006
15. Suat, Ünlü, *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul, 2003.
16. Grönbech, K., *Kuman Lehçesi Sözlüğü*, (Çev. Prof. Dr. Kemal Aytaç), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1992.
17. Çetin Pekacar, *Kumuk Türkçesi Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara, 2011.
18. Ali Fehmi Karamanlıoğlu, *Seyf-i Sarayı, Gülistan Tercümesi* T.T.K. Yayınları, Ankara, 1989.
19. *Azerbaycan Dilinin İzahli Lûgeti I-IV Cilt*, Azerbaycan Milli Elmler Akademiyası Nesimi adına Dilcilik İnstitutu. (Haz.: Ali Heyder Orucov (editör), Behruz Abdullayev, Nergiz Rehimzade, Şerg-Gerb' neşriyatı, Bakü, 2006.
20. *Türkmen Türkçesi Sözlüğü*, (Slovar Turkmenskogo Yazıka). (Ed. M. Y. Hamzayev), Aşhabad, 1962.
21. Marufov, Z.M., *Uzbek Tilining İzahli Lügati*, Uzbekistan SSR Fenler Akademiyası A. S. Puşkin Nomıdagi Til ve Edebiyet İnstitutu I-II Cilt Rus Tili Neşriyeti, Moskova, 1981.
22. Ş.Rahmatullayev, *Uzbek Tilining Frazelolik Lügati*, Taşkent, 1992
23. *Uygur Türkçesi Sözlüğü (I-VI Cilt)*, (Haz. Düzi Abliz Yakup, Gezinaz Geyurani, Zogiz Hivil, İsmail Kadir, Hemdulla Abdurrahman, Abliz Emet), Perhaz Nur Milletler Yayınevi, Urumçi, 1990.
24. *Başkort Telenen Hözligi*, Rossiya Fender Akademiyahı Ural Bulege Başkortostan Başkort gılnı üzege Tarih, Tel hem Ezebiyet İnstitutu I-II Cilt, Moskova, Russkiy Yazık, 1993.
25. Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü*, TDK yayınları, Ankara.
26. Baskakov, N., *Karakalpakça-Rusça Sözlük*, Moskova, 1958.
27. *Tatar Telenen Anlatmalı Süzlege*, SSSR Fenner Akademiyase Kazan Filialı Galimjan İbrahimov isemendege tel, edebiyat hem tarih insitutu I-III Cilt, Kazan – Tatarstan kitap neşriyatı, Kazan, 1977.
28. Yudahin, K.K., *Kırgız Türkçesi Sözlüğü I- II*, Kırgızca-Orısça Sözdik (1965): (Çev.: Abdullah Taymas), TSK Yayınları, Ankara, 1998
29. Kazak Türkçesi *Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, (Haz.: Doç. Dr. Kenan Koç, Dr. Ayabek Bayniyazov, Vehbi Başkapan), Akçağ yayınları, Ankara, 2003.
30. *Altayca-Türkçe Sözlük*, (Haz.: Emine Gürsoy Naskali, Muvaffak Duranlı) Ankara, 1999.
31. Ekrem Arıkoğlu, *Hakasça-Türkçe Sözlük*, Akçağ yayınları, Ankara, 2005.
32. *Şor Sözlüğü*, (Haz.: N.N. Kupreşko Tannagaşeva, Doç. Dr. Şükrü Halük Akalın), Türkoloji Araştırmaları, Adana, 1995.
33. *Teleüt Ağzi Sözlüğü*, L.T. Ryumina-Sırkaşeva, M. A. Kuçığaşeva (Çev.: Ş. H. Akalın, Çastegin Turgunbayev), TDK yayınları: 741, Ankara, 2000.
34. Ekrem Arıkoğlu - Klara Kuular, *Tuva Türkçesi Sözlüğü* (2003), TDK yayınları, Ankara, 2003.
35. Aleksandr Garkavets, *Urum Türkçesi Sözlüğü*, Urumskiy Slovník, Alma Ata, Baur yayınevi, 2003.
36. *Derleme Sözlüğü (III, V, VII, XI)*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1993.
37. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, İnkılap yayınları, 1993
38. Ahanov, Kâken, *Dil Biliminin Esasları* (Aktaran: Murat Ceritoğlu) TDK Yayınları, Ankara, 2008.

Андатпа

Бұл мақалада “eşik” (табалдырық) сөзінің шығу тегі және түркі тілінің тарихи кезеңдердегі лексикалық жағдайы, сондай-ақ оның қазіргі түркі диалектілерінде пайдаланылуы, түрлі сөздіктер мен артефактілерден алынған мәліметтер бойынша лексикалық және семантикалық талдау жасалған. Зерттеулерге сүйенсек, “eşik” сөзінің шығу тегі eşü- /işi (жабу) етістігі және -k зат есімнен етістік жасайтын жұрнақтан жасалған деген тұжырым бар. Сөздің тарихи және қазіргі заманғы үдерістеріндегі eşiğ, işik, ijik, esik, izik формалары, сөздің метафорлық мағынасы, идиомалар және оларды мақал-мәтелдерде пайдалануы да қарастырылған. “Eşik” (табалдырық) сөзінің “кіре-беріс, есік табалдырығы” секілді мағыналарымен қатар “бастапқы орын, бастапқы нүкте, бастама” сияқты баламалары да бар. Сонымен қатар, география, музыка, психологияда кездесетін “eşik” (табалдырық) сөзі бір позициядан, нүктеден, үрдістен, басқа позицияға, нүктеге, үрдіске өту мағынасын беріп, жалпы түркі дәстүр мәдениетінде сыни орынға ие. Қазіргі уақытта ежелгі сенім бойынша, табалдырықта тұрма, есік табалдырығында отырма, есік табалдырығында шайтан отырады, жауын кезде есік табалдырығында отыру күнә деген сияқты тіркестер пайдаланылады. Табалдырық тек аттау, өту үшін пайдаланылуы тиіс және мүмкіндігінше тез тастап кетуге тиіс орын болып саналады.

Кілт сөздер: табалдырық, тарихи түркі диалектілері, кіре-беріс, қазіргі түркі диалектілері, лексикалық бірлік, семантика.

(Э. Мульткибаева, Л. Алиева, Ф. Тулендиева. Түрік тіліндегі «есік» (табалдырық) сөзінің лексика-семантикалық талдауы)

Аннотация

В данной статье был проведен лексический и семантический анализ слова “eşik” (порог) и его лексического состояния в тюркском языке, а также его использованию в современных тюркских диалектах согласно данным из различных словарей и артефактов. Согласно исследованиям, слово “eşik” образовано от корня глагола eşü- /işi (закрывать) и суффикса -k. Рассматриваются формы eşiğ, işik, ijik, esik, izik в исторических и современных процессах речи, метафорическое значение слова, идиомы и их использование в пословицах и поговорках. Слово “eşik” (порог), наряду такими значениями, как “вход, порог двери”, имеет также и альтернативные значения, – “начальное место, начальная точка, инициатива”. Кроме того, слово “eşik” (порог), встречающееся в географии, музыке, психологии, занимает ключевое место в культуре тюркских традиций в целом, передавая значение перехода от одной позиции, точки, процесса, к другой позиции, точке, тенденциям. До сих пор существуют закрепившиеся в языке поверья о том, что “нельзя стоять на пороге”, “нельзя сидеть на пороге дверей”; “у порога сидит дьявол”, “сидеть на пороге во время дождя – грех”. Порог считается местом, которое должно быть использовано только для прохода и которое, по возможности, следует немедленно покидать.

Ключевые слова: порог, исторические тюркские диалекты, дверной проем, современные тюркские диалекты, лексическая единица, семантика

(Э. Мульткибаева, Л. Алиева, Ф. Тулендиева. Лексико-семантический разбор слова “eşik” (порог) в турецком языке)